

Петрашчук Мирослава Олександрівна,
аспірантка кафедри філософії та культурології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
orcid.org/0000-0002-6774-953X
petrashchuk.myroslava@chnu.edu.ua

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНЕ РОЗУМІННЯ МОТОРОШНОГО ДОСВІДУ: БІОЕТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Представлена робота присвячена розгляду поняття моторошного в контексті сучасних феноменологічних ідей у біоетиці. У статті висвітлено значення цього поняття та його етимологію, починаючи з психології і психоаналізу, де «моторошне» отримує своє обґрунтування в роботах З. Фрейда та Е. Єнча. Розглянуто роль моторошного в мистецтві та культурних студіях, а також в галузі робототехніки, в межах якої розвивається концепція «моторошної долини».

У статті окреслено різні підходи до розуміння моторошного, зокрема тлумачення як емоції та як настрою. Підкреслено, що інтерпретація моторошного досвіду як настрою характерна передусім для феноменологічної традиції і вкорінена в ідейному спадку М. Гайдегера. Описано та обґрунтовано взаємозв'язок між моторошним досвідом та людською тілесністю, зрозумілою феноменологічно як поєднання живого тіла (*нім. der Leib*) та тіла фізичного (*нім. der Körper*), а також підкреслено важливість таких понять, як відчуження та відчуття «бездомності» для розуміння моторошного досвіду.

Простежено спадкоємність між ідеями Гайдегера та сучасними дослідженнями у сфері прикладної феноменології та феноменологічної біоетики. Проаналізовано можливе застосування концепту моторошного в біоетиці, зокрема, у контексті захворювання як живого людського досвіду, а також у площині глобальних криз та викликів. Визначено, що моторошне відчуття виникає у відповідь на виклики та загрози, що викривають нашу тілесно обумовлену вразливість, хиткість та ненадійність світобудови й ставлять під сумнів засади нашого попереднього світосприйняття, спонукаючи до змін, переосмислення та вироблення нових способів буття-у-світі.

Ключові слова: моторошний досвід, живе тіло, феноменологічна біоетика, відчуження, буття-у-світі.

Petrashchuk Myroslava,
Postgraduate Student at the Department of Philosophy and Cultural Studies
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
orcid.org/0000-0002-6774-953X
petrashchuk.myroslava@chnu.edu.ua

PHENOMENOLOGICAL UNDERSTANDING OF UNCANNY EXPERIENCE: A BIOETHICAL CONTEXT

The presented work is devoted to the consideration of the concept of the uncanny in the context of modern phenomenological ideas in bioethics. The article highlights the meaning of this concept and its etymology, starting with psychology and psychoanalysis, where “uncanny” gets its justification in the works of Z. Freud and E. Jentsch. The role of the uncanny in art and cultural studies, as well as in the field of robotic, within which the concept of the “uncanny valley” is developing, is considered.

The article outlines different approaches to understanding uncanny, in particular, its interpretation as an emotion and as a mood. It is emphasized that the interpretation of the uncanny experience as a mood is reflected primarily in the phenomenological tradition and is rooted in the philosophical heritage of M. Heidegger. The connection between the uncanny experience and human embodiment as a combination of the lived body (*der Leib*) and physical body (*der Körper*) is described and substantiated. The importance of concepts such as alienation and unhomelike in the context of an uncanny experience is emphasized.

The continuity between Heidegger's ideas and modern research in the fields of applied phenomenology and phenomenological bioethics is traced. The possible application of the concept of the uncanny in bioethics is analyzed, in particular, in the context of illness as a lived human experience, as well as in the context of global crises

and challenges. It is determined that the uncanny feeling arises in response to challenges and threats that expose our bodily vulnerability and unreliability of the world structure. This prompts changes, rethinking and development of new ways of being-in-the-world.

Key words: uncanny experience, lived body, phenomenological bioethics, alienation, being-in-the-world.

Поняття моторошного не застосовується виключно у філософських рефлексіях. Ба більше, у філософії та феноменології зокрема, досвід моторошного досі недостатньо досліджений. Тож розпочнемо з розгляду тих теоретико-практичних галузей, в яких взагалі постає питання про моторошне як таке, простеживши історію виникнення та розробки цього поняття та його етимологію.

Передусім, очевидно, варто звернути увагу на сферу психології та психоаналізу зокрема, оскільки явище моторошного отримує своє серйозне обґрунтування саме в межах досліджень З. Фрейда та Е. Єнча (Fuchs, 2019). При цьому, якщо Єнч робить акцент на сумніві у розрізненні живого та неживого, який і викликає, власне, моторошне відчуття, то Фрейд зосереджується у своєму визначенні моторошного на такій його характеристиці, як викриття досі втаємниченого, засекреченого і водночас чогось знайомого.

Поняття моторошного також постає важливою частиною мистецьких, естетичних та загалом культурних студій. Виникнення «моторошного» у мистецтві пов'язується передусім з такими авторами, як Е. Т. А. Гофман та Едгар Аллан По, в творах яких атмосфера моторошності створюється поряд з божевільям, мареннями та надприродними явищами (Windsor, 2019).

Зрештою, «моторошне» стало основою однієї з концепцій у галузі робототехніки під назвою «моторошна долина», сутність якої полягає у припущенні виникнення моторошного, страхітливого чи відразливого відчуття від зіткнення з надто схожими на людей фігурами чи роботами (Windsor, 2019; Mangan, 2015). Тож в якомусь сенсі в концепції «моторошної долини» відображається й ідея Єнча про сумнів, що виникає через неможливість однозначного розрізнення живого та неживого.

Якщо ж говорити про власне філософську, зокрема феноменологічну, традицію розуміння моторошного, то вона започаткована передусім М. Гайдеггером, до ідей якого апелюють і сучасні дослідники, що працюють у напрямку прикладної феноменології.

Для кращого розуміння Гайдеггерової інтерпретації феномену моторошного, звернімо увагу на наступне. Завдяки самим можливостям німецької мови, моторошне (нім. *unheimlich*) етимологічно пов'язане з так званим недомашнім (нім. *unheimisch*), що дозволяє Гайдеггеру мовити про моторошне як таке, що йде пліч-о-пліч з відчуттям бездомності та відчуженості. Окрім цього, у контексті сучасних феноменологічних досліджень моторошного, варто вказати й на таку особливість Гайдеггерової позиції, яка полягає в розгляді цього досвіду як настрою, тобто такого стану, що має всеохопний характер і впливає на все світосприйняття або буття-у-світі. Саме такий погляд маніфестують автори, на яких ми передусім методологічно покладемося у своєму дослідженні – Т. Фукс, К. Аго та Ф. Свенаюз. Інша лінія інтерпретації моторошного, яка також має право на існування, проте не надто вписується у власне феноменологічну парадигму, є розгляд цього досвіду як емоції, що спрямована лишень на окремі, обмежені та конкретні об'єкти світу. Цю другу стратегію пояснення обирає зокрема М. Віндзор у своєму прагненні надати поняттю моторошного чіткого та несуперечливого визначення (Windsor, 2019).

Як відомо, у феноменологічній традиції послідовно простежується цілісний погляд на людську тілесність, в якій традиційно виокремлюється тіло фізичне (нім. *der Körper*) та живе тіло (нім. *der Leib*). І ці модуси живого та фізичного тіла уможливають краще розуміння як звичного досвіду, так і досвіду порушеного або розладженого, яким до певної міри і є відчуття моторошного.

Взаємозв'язок ж між відчуттям бездомності та моторошним досвідом відображений як у Фрейда, так у Гайдеггера. Проте, як зауважує сучасний шведський дослідник та фундатор феноменологічної біоетики Ф. Свенаюз, як Фрейд, так і Гайдеггер не усвідомлювали значення живого тіла для розуміння моторошного досвіду (Svenaesus, 2013). Для Свенаюза натомість досвід моторошного – це своєрідна інтенсифікована характеристика потенційної чужості

та бездомності, що викликані якраз нашою необхідною втіленістю. Відтак тілесність відіграє не останню роль в запуску механізму моторошного досвіду і, як зазначає Д. Трігг, «Людське життя складається з незліченних способів тілесного проживання, які діють у світі та крізь світ передрефлексивним способом. Про такі дії, як правило, не думають свідомо, якщо тільки ми не зіштовхуємося з ситуацією, в якій наші звички порушуються та вибиваються зі звичності» (D. Trigg, 2017, с. 305). Саме така ситуація, в якій наші відпрацьовані та рутинні звички та погляди більше не працюють, і відображається у досвіді моторошного.

Проте всі ці наші міркування поки що не привели нас до чіткого розуміння того, чим сутнісно є досвід моторошного. Так, наче саме поняття чинить опір своєму схопленню та раціональному визначенню. Тож повернімося до початкової мети статті, яка полягала в тому, аби експлікувати поняття моторошного в контексті сучасного стану розробки феноменологічної біоетики.

Тож яке значення досвід моторошного та його феноменологічна інтерпретація може мати для біомедичної етики? Передусім слід визначити можливий контекст застосування цього поняття.

Ми можемо розглядати відчуття моторошного як частину досвіду захворювання. Тут вважаємо за потрібне зупинитися на такому важливому для сучасної феноменологічної біоетики концептуальному розрізненні «захворювання» та «хвороби». Ця демаркація між феноменами, які настільки суміжні, що хибно здаються тотожними, ґрунтується на феноменологічній спробі надати «голос» безпосередньому живому досвіду особистості. Адже біль, страждання, дискомфорт як маркери хвороби до того, як бути пізнаними і явними для зовнішнього спостереження, спершу відчуються, даються в живому досвіді. Це чітко формулює Свенауз (Svenaеus, 2017), визначаючи захворювання як таку форму страждання, що переживається як настрій, і яка пов'язана з тілесним буттям-у-світі та безпосереднім людським самовизначенням. На противагу цьому, хвороба ж постає як порушення біологічних функцій організму, яке може бути виявлено та зрозуміло виключно з перспективи досвіду лікаря (як точки зору третьої особи), для якого тіло постає як зовнішній фізичний об'єкт або *der Körper*.

Тож моторошне може з'являтися безпосередньо на рівні захворювання: «Ця життєва подія приносить зміни в звичний для нас світ, відкриває те, що раніше було і мало залишатися прихованим, – втрату контролю та впевненість у своїй смертності» (Madeira, Leal, Filipe, Rodrigues, Figueira, 2020, с. 276).

При цьому моторошний досвід може виникати не тільки під час соматичних захворювань, а й може супроводжувати ментальні розлади. Такий можливий кейс розглядає зокрема Свенауз у своїй статті, присвяченій взаємозв'язку нервової анорексії та тілесної моторошності (Svenaеus, 2013). Не претендуючи на емпіричну верифікованість свого дослідження, автор прагне проаналізувати зазначену проблему з концептуальної точки зору та розглядає нервову анорексію як розладжений стан, в якому спершу для людини її власне тіло стає відчуженим та жахливим, що спонукає до настільки виснажуючих дієт та фізичних вправ, і що своєю призводить до стану голодування, в якому відтепер тіло у загрозливий та моторошний спосіб контролює думки, почуття та дії людини.

К. Аго також реактуалізує ідеї Гайдеггера у своєму розгляді моторошного досвіду в контексті пандемії. Дослідник так описує відчуття моторошного: «Відчуття руйнує ілюзію того, що ми в безпеці та вдома у світі, порушуючи наше захоплення речами та доводячи до нашого усвідомлення 'світ як світ'. Коли це трапляється, ми помічаємо, що звичні ролі, техніки та інституції, які надають нашому життю сенс і підтримують нашу ідентичність, фундаментально нестабільні, що вони існують не через будь-яку необхідність чи причину, а виникають як хиткі та випадкові конструкції» (Aho, 2020, с. 15). Тож у моторошному викривається наша вразливість як живих тілесних істот та нестійкість світу загалом. Саме тому моторошне не є виключно емоцією, адже цей досвід не зупиняється на своєму конкретному об'єкті як причині виникнення, а розсіюється і стає нашим настроєм, відбивається на нашому способі буття-у-світі. У моторошному людина пізнає жахливий, лякаючий секрет ненадійності світоустрою: «Моторошне, таким чином, розкриває таємницю 'світового ніщо'» (Aho, 2020, с. 8). У цьому сенсі досвід моторошного ставить перед людиною виклик та вимогу до змін. Адже у цьому досвіді виявляється, що всі попередні уявлення людини про

саму себе та про світ були до певної міри наївними, і все, що досі здавалося звичним та знайомим, тепер підлягає спростуванню або щонайменше сумніву та підозрі.

Феноменологічні рефлексії Аго довкола питання пандемії у взаємозв'язку з досвідом моторошного мають ще й таку дослідницьку цінність. Вони дозволяють нам переконатися у вже підкресленому масштабному значенні моторошного як настрою або буття-у-світі. Тож моторошний досвід можливий не тільки в межах індивідуального людського життя, а й може знаходити свій прояв як загальнолюдська атмосфера, викликана глобальною загрозою чи кризою.

На цьому етапі дослідження можемо зробити наступні висновки. По-перше, хоч, як ми переконались, поняття моторошного є достатньо поширеним у міждисциплінарному полі (у психології та психоаналізі, мистецько-культурних студіях та робототехніці), все ж йому бракує чіткої

визначеності, в тому числі у межах феноменологічної традиції. По-друге, все ж є певні засади, закладені передусім М. Гайдеггером й відображені в сучасній феноменології та феноменологічній біоетиці.

Тож зрештою, виходячи з проведеного аналізу літературних джерел, ми можемо визначити досвід моторошного як своєрідну втрату відчуття приналежності до досі звичного та вже зажитого світу. Відчуття моторошності спонукає до фундаментального й радикального сумніву, розхитуючи ті засади, на яких ми дотепер будували свою життєву траєкторію та руйнуючи сам спосіб, в який ми досі осмислювали життя та наділяли його цінністю. Таке розхитування попередніх засад досвіду тягне за собою вимогу до змін, адже якщо ми раптом опиняємось перед лицем «світового ніщо» та виявляємо, що звичні моделі поведінки чи пояснювальні світоглядні схеми більше не є надійними, ми змушені випрацювати нові способи буття-у-світі.

Список використаних джерел:

1. Aho, K. (2020). The uncanny in the time of pandemics: Heideggerian reflections on the coronavirus. *Gatherings: The Heidegger Circle Annual*, 10, 1–19.
2. Fuchs, T. (2019). The uncanny as atmosphere. *Psychopathology and Atmospheres: Neither inside nor Outside*, Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing, 101–118.
3. Madeira, L., Leal, B., Filipe, T., Rodrigues, M. F., & Figueira, M. L. (2020). The uncanny of the illness experience: can phenomenology help?. *Psychopathology*, 52(5), 275–282.
4. Mangan, B. B. (2015). The uncanny valley as fringe experience. *Interaction Studies*, 16(2), 193–199.
5. Svenaeus F. (2017). *Phenomenological bioethics: Medical technologies, human suffering, and the meaning of being alive*. Routledge.
6. Svenaeus, F. (2013). Anorexia nervosa and the body uncanny: A phenomenological approach. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 20(1), 81–91.
7. Svenaeus, F. (2013). The body as alien, unhomelike, and uncanny: Some further clarifications. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 20(1), 99–101.
8. Trigg, D. (2017). *Uncanny Bodies and Altered States*. Black Hyperbox, Bucharest: Punch, 308–323.
9. Windsor, M. (2019). What is the Uncanny?. *The British Journal of Aesthetics*, 59(1), 51–65.

References:

1. Aho, K. (2020). The uncanny in the time of pandemics: Heideggerian reflections on the coronavirus. *Gatherings: The Heidegger Circle Annual*, 10, 1–19.
2. Fuchs, T. (2019). The uncanny as atmosphere. *Psychopathology and Atmospheres: Neither inside nor Outside*, Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing, 101–118.
3. Madeira, L., Leal, B., Filipe, T., Rodrigues, M. F., & Figueira, M. L. (2020). The uncanny of the illness experience: can phenomenology help?. *Psychopathology*, 52(5), 275–282.
4. Mangan, B. B. (2015). The uncanny valley as fringe experience. *Interaction Studies*, 16(2), 193–199.
5. Svenaeus F. (2017). *Phenomenological bioethics: Medical technologies, human suffering, and the meaning of being alive*. Routledge.
6. Svenaeus, F. (2013). Anorexia nervosa and the body uncanny: A phenomenological approach. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 20(1), 81–91.
7. Svenaeus, F. (2013). The body as alien, unhomelike, and uncanny: Some further clarifications. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 20(1), 99–101.
8. Trigg, D. (2017). *Uncanny Bodies and Altered States*. Black Hyperbox, Bucharest: Punch, 308–323.
9. Windsor, M. (2019). What is the Uncanny?. *The British Journal of Aesthetics*, 59(1), 51–65.